

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ανάγλυφα θωράκια από το Βυζαντινό Μουσείο

Νικολέττα ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΚΥΛΟΓΙΑΝΝΗ

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985) • Σελ. 157-174

ΑΘΗΝΑ 1988

ΑΝΑΓΛΥΦΑ ΘΩΡΑΚΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Στην εργασία αυτή* παρουσιάζονται θωράκια της μεσοβυζαντινής περιόδου από το Βυζαντινό Μουσείο, με κοινό διακοσμητικό θέμα τον ταινιωτό ρόμβο που εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο.

Το θέμα αυτό επιβιώνει από την παλαιοχριστιανική εποχή, με αρχική καταγωγή του τις ξυλουργικές κατασκευές¹. Όταν τα μαρμάρινα θωράκια διαδέχθηκαν τα ξύλινα ανάλογα, τα δρύφρακτα ή δρύφακτα, το θέμα μεταφέρθηκε κι αυτό από το ξύλο στο μάρμαρο. Στη μεσοβυζαντινή περίοδο γίνεται ευρύτατη χρήση του θέματος για τη διακόσμηση θωρακίων και παίρνει τελειώς νέα διάπλαση. Έχει ξεχαστεί πια η εξάρτησή του από τις μορφές της ξυλουργικής τεχνικής. Η λιτότητα που χαρακτηρίζει τα παλαιοχριστιανικά παραδείγματα σιγά σιγά χάνεται και τη θέση της παίρνει η έντονη διακοσμητική διάθεση, η σύνθετη διαμόρφωση των μοτίβων. Τα διακοσμητικά στοιχεία του θέματος δένουν μεταξύ τους και αποτελούν ενιαίο σύνολο. Αντίθετα στα παλαιοχριστιανικά, η σύνθεση διαρθρώνεται σε αυτοτελή στοιχεία, σε βάρος της οργανικής ενότητας, με τον ιδιαίτερο τονισμό των ταινιών του ρόμβου και των αυλακώσεων ανάμεσα στα συνθετικά στοιχεία του θέματος (Εικ. 1). Στα θωράκια των βυζαντινών χρόνων το θέμα γίνεται περισσότερο διακοσμητικό, σε αντίθεση με τα ανάλογα παλαιοχριστιανικά, στα οποία βασική επιδίωξη είναι η δημιουργία έντονων φωτοσκιάσεων και το παιχνίδι ανάμεσα στα ψηλότερα και χαμηλότερα επίπεδα. Στα γλυπτά του 9ου-10ου αιώνα, το ταινιωτό πλέγμα είναι απλούστερο (Εικ. 2) και η απόδοσή του πάνω στο μάρμαρο αδρή· από τον 11ο αιώνα όμως, το πλέγμα γίνεται πολυπλοκότερο.

Η τριπλή ισοπαχής ταινία του πλέγματος εναλλάσσεται με μιαν άλλη μορφή ταινίας, πλατιάς στη μέση και στενής στα άκρα, ενώ κόμβοι τη συνδέουν με το ορθογώνιο πλαίσιο. Συνδυάζεται με ποικίλα συμπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία, όπως πυροστρόβιλους (αριθ. 18-Τ. 1179, αριθ. 15-Τ. 1108), σταυρούς (αριθ. 10-Τ. 494, αριθ. 4-Τ. 1008, αριθ. 20-Τ. 1124), ρόδακες (αριθ. 1-Τ. 1057, αριθ. 2-Τ. 1127, αριθ. 19-Τ. 1116) κ.ά. Ο ρόδακας των παλαιοχριστιανικών χρόνων χάνει την απλή και απέρριτη μορφή που είχε και γίνεται σύνθετος, πολύφυλλος και ποικιλόσχημος.

Χρησιμοποιείται ευρύτατα στη διακόσμηση γλυπτών, ιδιαίτερα του 9ου² και 10ου³ αιώνα. Στα παλαιοχριστιανικά ανάλογα θωράκια βασικό θεματικό στοιχείο

αποτελούν τα γεωμετρικά σχήματα. Ο ρόμβος καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη επιφάνεια του θωρακίου, είναι αυτοδύναμος και δε συνδέεται οργανικά με το πλαίσιο. Αντίθετα, στα μεσοβυζαντινά περιορίζεται ο κυριαρχικός ρόλος του ρόμβου ως γεωμετρικού σχήματος, τονίζεται περισσότερο ο διακοσμητικός του χαρακτήρας και βοηθεί στην προβολή των άλλων συνθετικών στοιχείων.

Κόμβοι τον συνδέουν με το ορθογώνιο πλαίσιο, στοιχείο που δεν υπήρχε στην απόδοση του θέματος την παλαιοχριστιανική εποχή. Στα γωνιακά τρίγωνα το χώρο καταλαμβάνουν συνήθως ρόδακες, πυροστρόβιλοι, σταυροί, σε αντίθεση με τα παλαιοχριστιανικά, όπου εικονίζονται συνήθως καρποί, ψάρια ή δεν υπάρχει διακόσμηση⁴ (Εικ. 3).

Από τα θωράκια που παρουσιάζονται εδώ, λιγοστά διατηρούνται ακέραια· τα περισσότερα είναι σπασμένα και ελλιπή. Εκτίθενται στην κεντρική αυλή του Βυζαντινού Μουσείου και στο στεγασμένο χώρο της δυτικής μικρής αυλής. Η πίσω όψη όλων είναι όμοια δουλεμένη με καλέμι και βελόνι. Μόνο δύο απ' αυτά (αριθ. 2 - Εικ. 7-8, αριθ. 7 - Εικ. 13) έχουν διακόσμηση και στις δύο όψεις.

* Ευχαριστώ τη Διευθύντρια του Βυζαντινού Μουσείου κ. Μυρτάλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου για το ενδιαφέρον της.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τη συνάδελφο κ. Όλγα Γκράτζιου για τις πολύτιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις της στη διάρκεια της προετοιμασίας αυτής της εργασίας. Ευχαριστώ ακόμη το συντηρητή του Μουσείου κ. Χρήστο Σταύρακα και το φωτογράφο του Μουσείου κ. Γιώργο Μπαλή για τη συνεργασία τους.

1. Βλ. Δ. Πάλλας, Παλαιοχριστιανικά θωράκια μετά ρόμβου, BCH LXXIV (1950), II, σ. 233-249.

2. Βλ. Α. Η. S. Megaw, The Skripou Screen, BSA 61 (1966), σ. 29-30, πίν. 1, 2, 3, Α. Grabar, Sculptures byzantines de Constantinople (IV-X siècle), Paris 1963, σ. 90-95, πίν. XL, 2-3, Γ. Σωτηρίου, Ο εν Θήβαις βυζαντινός ναός Γρηγορίου του Θεολόγου, ΑΕ 1924, σ. 17, εικ. 27 και σ. 15, εικ. 22.

3. Βλ. Μ. Σωτηρίου, Το καθολικό της μονής Πετράκη Αθηνών, ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. Β' (1960-61), σ. 111-112, πίν. 49, 2, 50, 2 και 50, 4. Πρβλ. και Α. Ορλάνδος, Η μονή του Οσίου Μελετίου και τα παραλάρια αυτής, ΑΒΜΕ Ε' (1939-40), σ. 106, υποσημ. 1, εικ. 49 (δεξιά στο κέντρο).

4. Πρβλ. τα παλαιοχριστιανικά θωράκια του Βυζαντινού Μουσείου Τ. 617, Τ. 629, Τ. 631, Τ. 665, Τ. 616.

Σχετικά με την προέλευσή τους, πέντε από τα εξεταζόμενα θωράκια (αριθ. 1-Τ. 1057, αριθ. 4-Τ. 1008, αριθ. 7-Τ. 1109, αριθ. 10-Τ. 494, αριθ. 22-Τ. 1089), έχουν καταγραφεί στο ευρετήριο του Μουσείου με την ένδειξη «Συλλογή Θησείου»⁵. Τα γλυπτά με την ένδειξη αυτή αποτελούσαν αρχικά μέρος μιας από τις πρώτες συλλογές γλυπτών, που έγινε τον περασμένο αιώνα (1833 και μετά) από τον Κυριακό Πιττάκη στην Ακρόπολη. Εντοιχίστηκαν σε τοίχο, κοντά στη νότια πλευρά του βράχου της Ακρόπολης, όπως μας δείχνουν τρεις φωτογραφίες της εποχής (Εικ. 4, 5, 6), του 1860 περίπου, που διασώθηκαν. Αργότερα, το 1888, όταν αυτός ο τοίχος κατεδαφίστηκε από τον Παν. Καβαλάρη, πολλά από τα εντοιχισμένα χριστιανικά γλυπτά μεταφέρθηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο κι άλλα στο χώρο του Θησείου, όταν το μνημείο χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση έργων της βυζαντινής τέχνης. Αυτή, λοιπόν, η συλλογή χριστιανικών γλυπτών του Θησείου μεταφέρθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο, που τότε στεγαζόταν στο ισόγειο της Σιναίας Ακαδημίας, ένα χρόνο μετά την ίδρυσή του⁶, δηλαδή το 1915, και καταγράφηκε στο οικείο ευρετήριο με την ένδειξη «Συλλογή Θησείου». Για εννέα από τα εξεταζόμενα θωράκια στο αρχείο του Μουσείου δεν υπάρχει καμιά πληροφορία για την προέλευσή τους ούτε καν ημερομηνία εισαγωγής τους.

Σε μία από τις τρεις παλιές φωτογραφίες που διασώθηκαν (Εικ. 6) αναγνωρίζονται τέσσερα απ' αυτά εντοιχισμένα στον τοίχο της Ακρόπολης που αναφέραμε (αριθ. 5-Τ. 1203, αριθ. 8-Τ. 1114, αριθ. 17-Τ. 597, αριθ. 18-Τ. 1179). Δυστυχώς στις φωτογραφίες δεν είναι ευδιάκριτα όλα τα γλυπτά. Μπορούμε όμως να θεωρήσουμε ότι, τουλάχιστον τα γλυπτά που διακρίνονται στη φωτογραφία και δεν έχουν προέλευση στο ευρετήριο του Βυζαντινού Μουσείου, προέρχονται κι αυτά από τη συλλογή της Ακρόπολης. Επομένως, για τα μάρμαρα που έχουν ένδειξη «Συλλογή Θησείου» και γι' αυτά που αναγνωρίστηκαν στη φωτογραφία του τοίχου της Ακρόπολης μπορούμε να συμπεράνουμε ότι είναι αττικά και πολύ πιθανό από την Αθήνα. Τέλος, τρία θωράκια (αριθ. 14-Τ. 1025, αριθ. 11-Τ. 595, αριθ. 16-Τ. 1166), καταχωρούνται στο βιβλίο εισαγωγής του Βυζαντινού Μουσείου με προέλευση «Θεσσαλονίκη». Η εγγραφή αυτή είναι προβληματική, γιατί σε κάθε αριθμό εισαγωγής καταγράφονται περισσότερα από ένα αντικείμενα και μάλιστα σε διαφορετικές εποχές. Συγκεκριμένα, στον αριθ. Β.Μ. 802 αρχικά έχουν καταγραφεί «δύο τεμάχια τοιχογραφιών» και συμπληρωματικά 39 γλυπτά, στον αριθ. Β.Μ. 804 αρχικά «τεμάχια 38 μαρμάρων» και συμπληρωματικά άλλα 20 και στον αριθ. Β.Μ. 814 αρχικά «4 καρφοβελώναι» και συμπληρωματικά «74 τεμάχια διακοσμητικών μαρμάρων».

Η πρώτη καταγραφή έγινε το 1917, αλλά είναι άγνωστο πότε έγινε η συμπληρωματική εγγραφή των γλυπτών. Η ένδειξη «Θεσσαλονίκη» ανήκει στην παλιότερη καταγραφή. Οι πολλαπλές αυτές εγγραφές επιτρέπουν την υπόθεση ότι ο Γ. Σωτηρίου, μετά την πυρκαγιά του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, το 1917, μετέφερε τα γλυπτά αυτά στο Βυζαντινό Μουσείο, τα οποία αργότερα καταγράφηκαν σε αριθμούς που δήλωναν αντικείμενα με προέλευση τη Θεσσαλονίκη. Παρά την υπόθεση αυτή δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ασφαλή την προέλευση των τριών αυτών θωρακίων από τη Θεσσαλονίκη.

Τα θωράκια της ομάδας που παρουσιάζουμε χρονολογικά ανήκουν στον 9ο και 10ο αιώνα και φθάνουν μέχρι τον 11ο. Αν και έχουν κοινό διακοσμητικό θέμα, παρουσιάζουν διαφορές στην απόδοσή του και στον τρόπο επεξεργασίας του μαρμάρου, που βοηθούν στη χρονολόγησή τους.

1. Θωράκιο Β.Μ. 178/Τ.1057 (Εικ. 2), ελλιπές στη μία γωνία· το αποτελούν δύο τμήματα συγκολλημένα. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 80×62×8 εκ. Προέλευση: Συλλογή Θησείου. Τέλος 9ου-10ος αι.

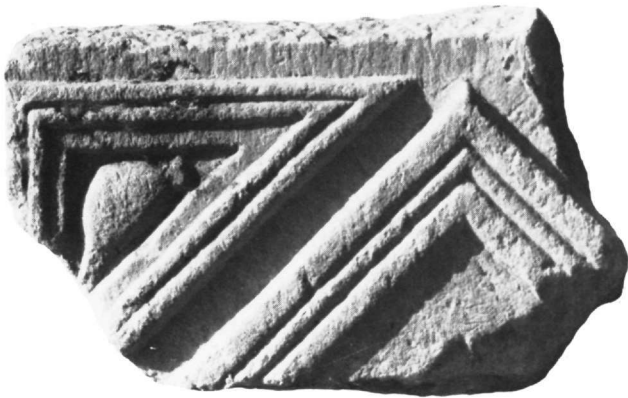
Στην κύρια όψη του θωρακίου τριπλές συμπλεκόμενες ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα, σχηματίζουν ορθογώνιο πλαίσιο και μέσα σ' αυτό ρόμβο. Κόμβοι στα σημεία σύνδεσης ρόμβου και πλαισίου. Στο κέντρο του ρόμβου εγγράφεται μεγάλος πολύφυλλος ρόδακας, κοιλόκυρτος, με σταγονοειδή πέταλα. Τέσσερις μικρότεροι σε μέγεθος οκτάφυλλοι ρόδακες, με σταγονοειδή και ρομβόσχημα πέταλα εγγράφονται στα γωνιακά τρίγωνα. Όλοι οι ρόδακες έχουν διπλό περίγραμμα. Η διακόσμηση αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο με πλαστικότητα και επιμέλεια.

Σε δύο πλευρές του θωρακίου, πάνω στο πλαίσιο και στο ύψος των συνδετικών κόμβων, έχουν λαξευθεί με βελόνι δύο κοίλες υποδοχές⁷, «φωλιές» στη γλώσσα των μαστόρων, σε μεταγενέστερη χρήση του μαρμάρου. Το βάθος έχει δουλευτεί με βελόνι. Οι κοιλόκυρτοι ανάγλυφοι ρόδακες⁸ με τα διπλά μαλακά περιγράμματα αποτελούν το βασικό διακοσμητικό μοτίβο του γλυπτού, καθώς προβάλλουν μέσα από τα γεωμετρικά σχήματα —ρόμβο, τρίγωνα και ορθογώνιο πλαίσιο. Η συμμετρική επανάληψή τους μέσα και έξω από το ρόμβο, καθώς και η απόδοση του πλέγματος με τις μαλακές στρογγυλές γλυφές των ταινιών, συμβάλλουν στη δημιουργία ενός ισορροπημένου διακοσμητικού συνόλου.

Σε θωράκια με την ίδια θεματική διάταξη⁹ το στοιχείο που διαφοροποιείται είναι το μοτίβο που εγγράφεται στον κεντρικό ρόμβο. Συνήθως εικονίζεται σταυρός, μονόγραμμα, ρόδακας ή ζώο¹⁰. Σε ανάγλυφο θωράκιο, εντοιχισμένο στη Γοργοεπήκοο, στο κέντρο του ρόμ-

βου εγγράφεται αετός¹¹. Με το συγκεκριμένο παράδειγμα το εξεταζόμενο θωράκιο συγγενεύει θεματικά και τεχνοτροπικά. Ανήκουν και τα δύο στη σειρά των αθηναϊκών γλυπτών του 9ου-10ου αι. Ίδια θεματικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά έχει και το θωράκιο T. 1127 (αριθ. 2). Χρονολογούνται και τα δύο στον 9ο-10ο αι.

2. Θωράκιο T. 1127 (Εικ. 7-8), ελλειπές κατά το ένα τρίτο, δεξιά επάνω και στην αριστερή κάτω γωνία· το αποτελούν δύο συγκολλημένα τμήματα. Αμφίγλυφο. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 102×79×10 εκ. Προέλευση: Άγνωστη. Τέλος 9ου-10ος αι.

Το μάρμαρο έχει διαβρωθεί και η διακόσμηση και στις δύο όψεις είναι πολύ φθαρμένη. Η μία όψη διακοσμείται με τριπλές συμπλεκόμενες ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα, που σχηματίζουν ρόμβο μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο. Οκτάφυλλοι ρόδακες με σταγονοειδή πέταλα και διπλά περιγράμματα εγγράφονται στα γωνιακά τρίγωνα, ενώ μεγάλος πολύφυλ-

5. Για στοιχεία σχετικά με το ιστορικό της συλλογής γλυπτών του Θησείου βλ. Α. Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα 1977, σ. 164 κ.ε. Δ. Ζιρώ, *Τα χριστιανικά γλυπτά της Ακροπόλεως*, Πρώτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, ΧΑΕ, Νεώτερα ευρήματα - Νεώτερες έρευνες, Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων, Αθήνα 1981, σ. 25-26.

6. Βλ. Ο. Γκράτζιου, *Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου: Τα πρώτα χρόνια*, Μνήμων 11 (1986), σ. 68-69.

7. Όμοιες κοίλες υποδοχές, συνήθως πάνω στο πλαίσιο, συναντούμε σε πολλά θωράκια του Βυζαντινού Μουσείου, όπως στα T. 1109, T. 523α, T. 1179, T. 1024 κ.ά., αλλά και σε υπέρθυρα, όπως στα T. 1029, T. 1356 κ.ά., από μεταγενέστερη χρήση των μαρμάρων.

8. Πρβλ. Α. Ορλάνδος, *Δύο ανέκδοτοι ναοί των Αθηναίων Μπενιζέλων*, ΕΕΒΣ Η' (1931), σ. 325, εικ. 6.

9. Πρβλ. Π. Λαζαρίδης, *Άγιος Δημήτριος Θηβών*, ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 154, πίν. 135δ.

10. Βλ. K. Michel - A. Struck, *Die mittelbyzantinischen Kirchen Athens*, AM XXXI (1906), 3, σ. 306.

11. Βλ. ό.π., σ. 306, πίν. 17, Μ. Χατζηδάκης, *Βυζαντινή Αθήνα*, χ.χρ., εικ. 40, 43.

Εικ. 1. Παλαιοχριστιανικό θωράκιο T. 665. Βυζαντινό Μουσείο

Εικ. 2. Θωράκιο T. 1057

Εικ. 3. Παλαιοχριστιανικό θωράκιο T. 631. Βυζαντινό Μουσείο

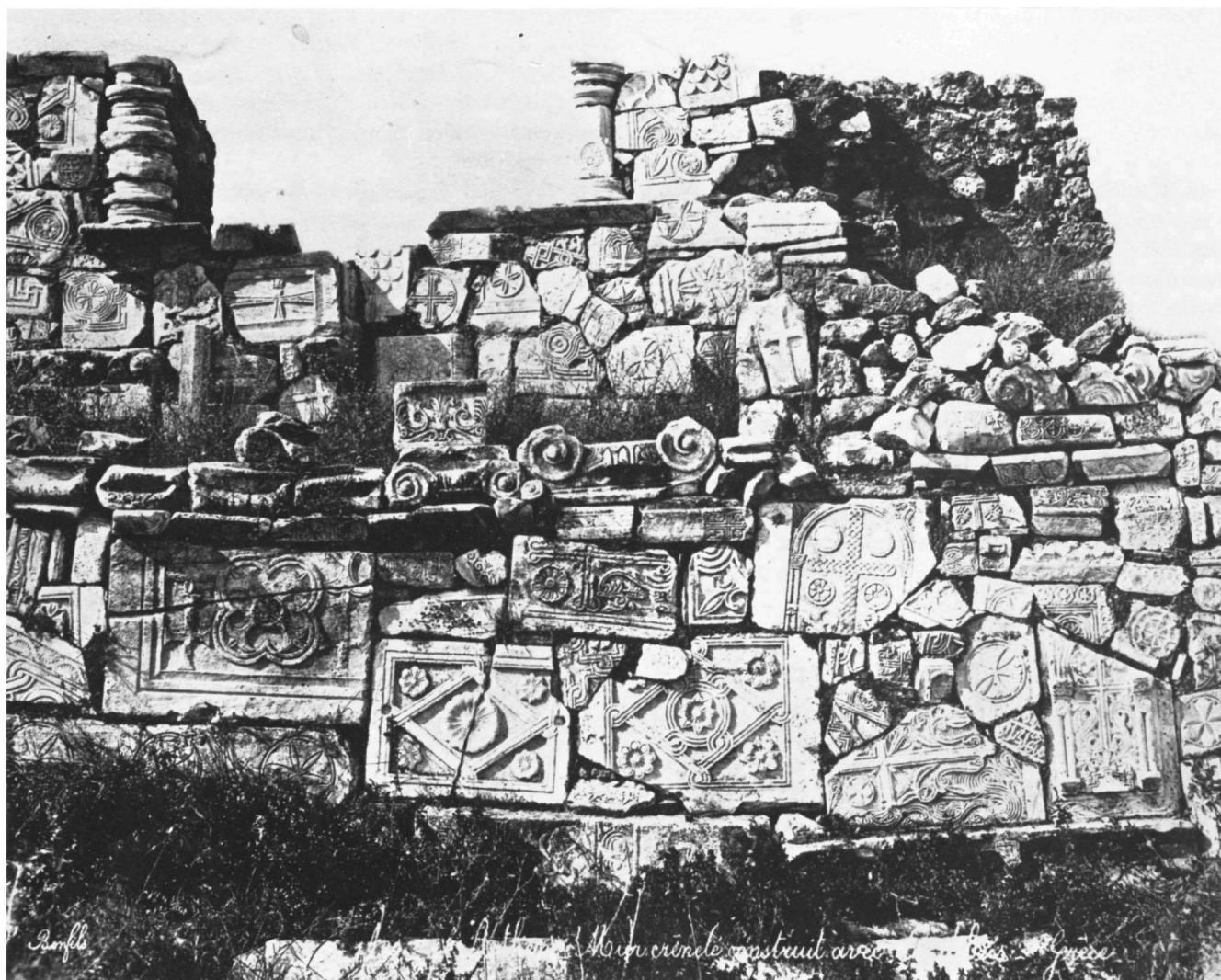

λος κοιλόκυρτος ρόδακας εγγράφεται στο ρόμβο. Από τους ρόδακες διακρίνονται μόνο τα περιγράμματα κι αυτά πολύ σχηματοποιημένα, επειδή το μάρμαρο είναι φθαρμένο. Το βάθος, δουλεμένο προσεκτικά, λείο και καθαρό, βοηθεί στην ανάδειξη και προβολή των ροδάκων. Οι ρόδακες αποτελούν το κυρίαρχο διακοσμητικό στοιχείο του θέματος, καθώς προβάλλουν μέσα από το βάθος, σε χαμηλό ανάγλυφο. Στην απόδοση των συνδετικών κόμβων έχει χρησιμοποιηθεί τρυπάνι. Ο κόμβος που διατηρείται ακέραιος αποδίδεται με γεωμετρική ακρίβεια.

Κατά μήκος της κάτω πλευράς, στο σημείο που τελειώνει η διακόσμηση και αρχίζει το ταινιωτό πλαίσιο, το μάρμαρο έχει λαξευθεί με βελόνι, σε μεταγενέστερη χρήση, πιθανώς την εποχή που διακοσμήθηκε η δεύτερη όψη του θωρακίου. Η όψη αυτή του θωρακίου παρουσιάζει άμεση θεματική και τεχνοτροπική συγγέ-

νεια με το θωράκιο T. 1057 (αριθ. 1), που ανήκει επίσης χρονολογικά στο τέλος του 9ου-10ου αι.

Στη δεύτερη όψη διατηρείται ορθογώνιο πλαίσιο από πλατιά ταινία, διακοσμημένη με διπλό ελικοειδή βλαστό και ημίφυλλα στα καμπύλα κενά που σχηματίζονται από τους κυματισμούς του. Λεπτό ακόσμητο κυμάτιο παρακολουθεί εσωτερικά τη διακοσμημένη ταινία του πλαισίου. Από τη διακόσμηση του κάμπου διατηρείται η βάση φυλλοφόρου σταυρού και γύρω του βλαστοί με πυκνά ημίφυλλα και ανθέμια. Στην όψη αυτή παρατηρείται μια τάση κάλυψης όλης της επιφάνειας από τα διακοσμητικά μοτίβα, που αποδίδονται σε χαμηλό ανάγλυφο. Στα σημεία που αναδιπλώνεται το τελευταίο προς το μίσχο φύλλο, τόσο στο πλαίσιο όσο και στην κεντρική παράσταση, έχει γίνει χρήση τρυπανιού. Οι νευρώσεις των ημιφύλλων του βλαστού και των ανθεμίων του κάμπου είναι κοίλες. Τα ημί-

Εικ. 4-6. Απόψεις του τοίχου της Ακρόπολης με τα εντοιχισμένα χριστιανικά γλυπτά

φυλλα του πλαισίου, καλοσχηματισμένα, αποδίδονται με πλαστικότητα.

Το θέμα του ελικοειδούς βλαστού με τα ημίφυλλα, σε ποικίλες παραλλαγές, διακοσμεί πολλά γλυπτά του Βυζαντινού Μουσείου. Κυρίως το συναντούμε σε πλαίσια ή επιστέφεις θωρακίων (T. 1013, T. 1106, T. 1143, T. 1266), περιθυρώματα (T. 911, T. 1283, T. 1442), γείσα υπερθύρων (T. 1068, T. 1358)¹² κτλ. Συνήθως αποδίδεται συνεχής, με διπλή ή τριπλή ισοπαχή ταινία στη φυσική του μορφή (T. 1002, T. 1045, T. 1266) ή μονός, χονδρός, με σχηματοποιημένα ημιανθήμια (T. 664, T. 999, T. 1281).

Από τα στοιχεία της κεντρικής διακόσμησης που διατηρούνται, μπορούμε να υποθέσουμε ότι όλες οι απολήξεις των κεραιών του σταυρού ήταν ανθεμωτές.

Ανάλογη θεματολογική αντίληψη παρατηρούμε σε θωράκιο από τη συλλογή γλυπτών της μονής Οσίου Μελετίου¹³ και σε σαρκοφάγο των Αγίων Αποστόλων¹⁴ στην Αθήνα. Παρόμοιο ελικοειδή βλαστό συναντούμε στο περιθύρωμα T. 1350¹⁵ του Βυζαντινού

Μουσείου καθώς και σε πεσσίσκους βυζαντινών χρόνων από το Μουσείο Bellomo¹⁶ των Συρακουσών. Το πλάσιμο των ανθεμίων με τις κοίλες νευρώσεις στην κεντρική παράσταση θυμίζει ανάλογο σε σαρκοφάγο από τη Ροτόντα¹⁷ του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη του 11ου αι.

Το κεντρικό θέμα του φυλλοφόρου σταυρού με την πυκνή φυτική διακόσμηση που διακλαδίζεται και καλύπτει αρμονικά όλο το διάχωρο, προδίδει μια έντονα σχεδιαστική διάθεση του τεχνίτη και πρόθεση να μιμηθεί ύφασμα καθώς ο διάκοσμος δένει με το βάθος. Ανάλογη τάση μίμησης υφάσματος διακρίνει παράσταση σταυρού, του οποίου οι κεραίες έχουν ανθεμωτές απολήξεις, σε θωράκιο του Ασκληπιείου¹⁸. Τόσο τα μοτίβα όσο και η απόδοσή τους σε χαμηλό ανάγλυφο με χρήση τρυπανιού, με έντονη διακοσμητική σχεδιοποίηση, μας οδηγούν σε μεταγενέστερη εποχή επεξεργασίας της δεύτερης όψης του θωρακίου, πιθανώς στον 11ο αι. Σε μια τρίτη φάση, το κέντρο της δεύτερης όψης του γλυπτού λαξεύτηκε με βελόνι.

Εικ. 7-8. Αμφίγλυφο θωράκιο T. 1127. Οι δύο όψεις

Εικ. 9. Θωράκιο T. 662

Εικ. 10. Θωράκιο T. 1008

Εικ. 11. Θωράκιο T. 1203

3. Θωράκιο T. 662 (Εικ. 9)· τμήμα επίμηκες.

Πέτρα γκρίζα. Έχει υποστεί μεγάλη φθορά. Διαστ. 45×34×7 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη.

9ος-10ος αι.

Στη μία πλευρά του γλυπτού διατηρείται τμήμα του ταινιωτού πλαισίου και στόν κάμπο μία γωνία του ρόμβου και ο κόμβος, στο σημείο σύνδεσης ρόμβου και πλαισίου. Στα δύο γωνιακά τρίγωνα που διατηρούνται μισά, τμήματα ροδάκων· ο ένας ρόδακας έχει ρομβόσχημα πέταλα με διπλό περίγραμμα και ο άλλος σταγονοειδή πέταλα και εγγράφεται σε κύκλο από λεπτή ανάγλυφη ταινία. Τα περιγράμματα των ροδάκων αποδίδονται με απλή χάραξη του μαρμάρου, ενώ ο κύκλος που περιβάλλει τον ένα ρόδακα έχει διαμορφωθεί με την αφαίρεση του βάθους. Η διακόσμηση, που αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο, είναι δυσδιάκριτη, επει-

12. Α. Ορλάνδος, Εργασίαι αναστηλώσεως βυζαντινών μνημείων, ΑΒΜΕ Γ' (1937), σ. 205-206, εικ. 13. Μ. Χατζηδάκης, Βυζαντινόν Μουσείον, ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 8, πίν. 4α.

13. Α. Ορλάνδος, Η μονή του Οσίου Μελετίου, ό.π., εικ. 47 αριστερά κάτω.

14. Α. Frantz, The Church of the Holy Apostles, The Athenian Agora XX, New Jersey 1971, σ. 14, πίν. 10ε.

15. Δ. Πάλλας, Αι «βαρβαρικά» πόρπαι της Κορίνθου, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953. Α', Αθήναι 1955, σ. 361, πίν. 68, 1.

16. G. Agnello, Le arti figurative nella Sicilia Bizantina, Palermo 1962, σ. 89, εικ. 89.

17. Θ. Παζαράς, Κατάλογος χριστιανικών αναγλύφων πλακών εκ Θεσσαλονίκης με ζωομόρφους παραστάσεις, Βυζαντινά 9 (1977), σ. 81-83, αριθ. 48, πίν. XXVII.

18. Α. Ξυγγόπουλος, Χριστιανικόν Ασκληπιείον, ΑΕ 1915, σ. 64-65, εικ. 18.

δή το γλυπτό έχει υποστεί μεγάλη φθορά. Σ' αυτό το αποτέλεσμα συμβάλλει και το κακής ποιότητας υλικό. Θεματολογικά και τεχνοτροπικά συγγενεύει με το θωράκιο T. 1057 (αριθ. 1).

Χρονολογικά ανήκει στα γλυπτά του 9ου-10ου αι.

4. Θωράκιο B.M. 483/T. 1008 (Εικ. 10), ελλιπές κατά μήκος της μιας πλευράς του και στη μια γωνία· δύο κομμάτια συγκολλημένα.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 92×62×9 εκ.

Προέλευση: Συλλογή Θησείου.

9ος-10ος αι.

Τριπλές συμπλεκόμενες ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα σχηματίζουν το ορθογώνιο πλαίσιο και μέσα σ' αυτό ρόμβο. Κόμβοι στα σημεία σύνδεσης ρόμβου και πλαισίου. Στο κέντρο του ρόμβου, πάνω σε ανάγλυφο δίσκο, ισοσκελής φυλλωτός σταυρός. Στα τέσσερα γωνιακά τρίγωνα, ισάριθμοι μικροί, οκτάφυλλοι ρόδακες με διπλά περιγράμματα, όμοιοι μεταξύ τους. Τόσο οι ρόδακες όσο και η κεντρική παράσταση του σταυρού μοιάζουν σαν επικολλημένα διακοσμητικά στοιχεία πάνω στην επιφάνεια, καθώς ο τεχνίτης δε φρόντισε να δένουν με το βάθος. Ο ανάγλυφος δίσκος στο κέντρο του ρόμβου συμβάλλει στην προβολή και τον τονισμό του σταυρού. Τα γλωσσωτά περιγράμματα των ροδάκων είναι λοξότμητα, στοιχείο που βοηθεί στη δημιουργία φωτοσκιάσεων. Οι συνδετικοί κόμβοι αποδίδονται έντονα σχηματοποιημένοι. Η μεσαία, πλατιά γλυφή των ταινιών του πλαισίου και του πλέγματος έχει δουλευτεί σε ψηλότερο επίπεδο απ' ό,τι οι ακραίες στενές γλυφές, που αποδίδονται κυρτές και λοξότμητες. Ο κεντρικός σταυρός αποδίδεται επιπεδόγλυφος. Το βάθος του γλυπτού είναι δουλεμένο καλά, λείο και καθαρό. Χαρακτηριστικά της διακόσμησης αποτελούν η απλότητα των σχεδίων και ο συνδυασμός του χαμηλού αναγλύφου με τις λοξές τομές, που δημιουργούν φωτοσκιάσεις.

Το θωράκιο παρουσιάζει μεγάλη συγγένεια με ανάλογο, που είναι εντοιχισμένο στη Γοργεπήκοο¹⁹, τόσο στη διακόσμηση και τη διάταξη των μοτίβων, όσο και στην τεχνική του. Σ' εκείνο, στο κέντρο του ρόμβου εικονίζεται αετός. Θεματολογικά συγγενεύει και με τα θωράκια αριθ. 1-T. 1057 και αριθ. 2-T. 1127. Επίσης κοινά τεχνοτροπικά και θεματικά στοιχεία έχει με θωράκιο στο Βερολίνο²⁰, που χρονολογείται στον 9ο-10ο αι.

5. Θωράκιο T. 1203 (Εικ. 11), γωνιαίο τμήμα, σχεδόν τετράγωνο.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 40×34×6 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη. Πιθανώς από την Ακρόπολη.

Το γλυπτό διακρίνεται στον τοίχο της Ακρόπολης (βλ. Εικ. 5 πάνω αριστερά).

9ος-10ος αι.

Διατηρείται τμήμα από το ταινιωτό ορθογώνιο πλαί-

σιο και μία μόνο γωνία από τον κεντρικό ρόμβο. Στο διατηρημένο γωνιακό τρίγωνο εικονίζεται ο γνωστός τύπος του ρόδακα, με τα σταγονοειδή πέταλα και το διπλό περίγραμμα.

Η διακόσμηση αποδίδεται σε μέτριο ανάγλυφο.

Η θεματολογική και τεχνοτροπική συγγένεια του κομματιού με το θωράκιο αριθ. 4-T. 1008 οδηγούν στη χρονολόγησή του στον 9ο-10ο αι.

6. Θωράκιο δίδυμο B.M. 569/T. 1015 (Εικ. 12), ελλιπές κατά το ήμισυ, σπασμένο κατά πλάτος.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 91×46×8 εκ.

Προέλευση: Πιθανώς από την Ακρόπολη. Μεταφέρθηκε από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, καταγράφηκε στο ευρετήριο του Βυζαντινού Μουσείου το 1915 και είναι πολύ πιθανό να προέρχεται κι αυτό από τη συλλογή γλυπτών της Ακρόπολης.

10ος αι.

Στο εξεταζόμενο δίδυμο θωράκιο συνυπάρχουν δύο μορφές πλεγμάτων, των σηρικών τροχών και του ρόμβου που εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο. Η κύρια όψη του θωρακίου χωρίζεται από τριπλές συμπλεκόμενες ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα, σε δύο ορθογώνια διάχωρα, ένα επίμηκες κι ένα τετράγωνο.

Μέσα στο επίμηκες πλαίσιο οι ταινίες σχηματίζουν σηρικούς τροχούς. Ο τροχός που διατηρείται ακέραιος περιέχει ρόδακα με έξι ελλειψοειδή πέταλα. Ανθέμιο, έντονα σχηματοποιημένο, γεμίζει ένα από τα κενά, ανάμεσα στους τροχούς και το πλαίσιο. Τα δύο κενά στις γωνίες, έξω από τον τροχό, μένουν αδιακόσμητα. Στο τετράγωνο διάχωρο, ταινιωτό πλαίσιο περιβάλλει ρόμβο, ο οποίος διατηρείται κατά το ήμισυ. Στο κέντρο του ρόμβου ισοσκελής φυλλωτός σταυρός, από τον οποίο διατηρούνται οι τρεις κεραίες. Στο γωνιακό τρίγωνο εγγράφεται ο κοινός σε διακόσμηση μεσοβυζαντινών γλυπτών τύπος του οκτάφυλλου ρόδακα με τα σταγονοειδή πέταλα και το διπλό περίγραμμα.

Η διακόσμηση είναι δουλεμένη σε χαμηλό ανάγλυφο.

Έχει γίνει χρήση τρυπανιού στην απόδοση των συνδετικών κόμβων. Στο διάχωρο με τους σηρικούς τροχούς, ο ρόδακας μέσα στον τροχό διαγράφεται αυλακωτός με ελαφρά κοίλες νευρώσεις, καθώς από το βάθος του κυκλικού πλαισίου δεν αφαιρείται μάρμαρο αλλά απλά χαράζεται. Αντίθετα, στις γωνίες έξω από τον τροχό, αφαιρείται μάρμαρο και δημιουργείται έτσι ρηχό βάθος, καθαρό και καλά λειασμένο, χωρίς διακόσμηση. Στα κενά ανάμεσα στους τροχούς και το πλαί-

19. Βλ. υποσημ. 11.

20. O. Wulff, *Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke*, II, Berlin 1911, σ. 6, αριθ. 1705.

Εικ. 12 Δίδυμο θώρακιο T. 1015

Εικ. 13. Αμφίγλυφο θώρακιο T. 1109. Α' όψη

Εικ. 14. Θώρακιο T. 1114

Εικ. 15. Θώρακιο T. 1149

σιο, το μάρμαρο είναι δουλεμένο σε χαμηλότερο επίπεδο και διαμορφώνεται έτσι το σχηματοποιημένο, επιπεδόγλυφο ανθέμιο.

Στο διάχωρο με την παράσταση του ρόμβου ο τεχνίτης έχει δουλέψει το θέμα σε χαμηλό ανάγλυφο με πολύ καθαρό και λείο βάθος. Επίσης, έντονα καθαρό είναι το περίγραμμα του ρόδακα και ιδιαίτερα του κεντρικού σταυρού. Ο σταυρός, επιπεδόγλυφος, έχει διαμορφωθεί με έντονα ψυχρή τεχνική πάνω στο μάρμαρο, σε βαθμό που να μοιάζει επικολημένος, σαν από μέταλλο.

Ανάμεσα στα δύο διακοσμητικά θέματα διακρίνει κανείς μία σημαντική διαφορά στην επεξεργασία και απόδοσή τους πάνω στο μάρμαρο. Στο διάχωρο με τους σηρικούς τροχούς τα σχέδια είναι δουλεμένα πιο μαλακά και με διάθεση περισσότερο διακοσμητική, ενώ στο διάχωρο με το ρόμβο είναι διάχυτη η πρόθεση του τεχνίτη για έντονα ψυχρή και σκληρή απόδοση των μοτίβων. Στενή είναι η θεματική και τεχνολογική συγγένεια του εξεταζόμενου θωρακίου, ως προς το θέμα των σηρικών τροχών, με υπέρθυρο της μονής Πετράκης του 10ου αι.²¹

Η σχηματοποιημένη διαμόρφωση των ανθεμίων, ο εξάφυλλος χαρακτός ρόδακας, αλλά και η χρήση τρυπανιού στην απόδοση των συνδετικών κόμβων, μας οδηγούν στην ίδια εποχή κατασκευής του θωρακίου, δηλαδή το 10ο αι. Ο ρόδακας τεχνολογικά θυμίζει ανάλογους²² σε εντοιχισμένο θωράκιο της Γοργοεπηκόου του 9ου-10ου αι. Εδώ βέβαια δεν υπάρχουν οι λεπτές ανάγλυφες νευρώσεις των πετάλων του θωρακίου στη Γοργοεπηκόο, αλλά το κοίλο πλάσιμό τους φέρνει πολύ κοντά χρονολογικά τα δύο μοτίβα.

7. Θωράκιο B.M. 183/T. 1109 (Εικ. 13), ελλιπές, σπασμένο κάθετα· διατηρείται το δεξιό τμήμα. Αμφίγλυφο.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 100×39×8,5 εκ.

Προέλευση: Συλλογή Θησείου.

9ος-10ος αι.

Από τη διακόσμηση της μιας όψης διατηρείται μόνο η μία γωνία του ρόμβου και ο κόμβος που τη συνδέει με το ορθογώνιο πλαίσιο, καθώς και τμήμα από τον τροχό που υπήρχε στο κέντρο του ρόμβου. Στα δύο γωνιακά τρίγωνα, που διατηρούνται, εικονίζονται ισάριθμοι μικροί ρόδακες· ο ένας σταυροειδής με τέσσερα σαρκώδη φύλλα και ο άλλος με οκτώ ρομβόσχημα φύλλα που έχουν διπλό περίγραμμα. Η ταινία του πλαισίου και του κεντρικού πλέγματος είναι τριπλή, πλατιά στη μέση και στενή στα άκρα. Η διακόσμηση αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο με μαλακή τεχνική. Στην άλλη όψη του γλυπτού διατηρείται τμήμα από το ορθογώνιο ταινιωτό πλαίσιο και από τη διακόσμηση μόλις διακρίνονται ημικυκλικές γλυφές στην επάνω και κάτω γωνία. Πάνω στις ταινίες του πλαισίου, στο

επάνω και κάτω μέρος της επιφάνειας υπάρχουν δύο κοίλες υποδοχές, «φωλιές», από δεύτερη χρήση του μαρμάρου.

Το θωράκιο συγγενεύει θεματολογικά και τεχνολογικά με τα θωράκια T. 1057 (αριθ. 1) και T. 1127 (αριθ. 2) και ανήκει στην ίδια μ' εκείνα σειρά αθηναϊκών γλυπτών του 9ου-10ου αι.

8. Θωράκιο T. 1114 (Εικ. 14), ελλιπές στις δύο γωνίες της μιας πλευράς του. Τα τμήματα που λείπουν έχουν συμπληρωθεί.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 97×78×9 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη. Πιθανώς από την Ακρόπολη. Διακρίνεται ανάμεσα στα άλλα γλυπτά του τοίχου της Ακρόπολης (Εικ. 5).

Τέλος 9ου-10ος αι.

Οι ταινίες του πλέγματος και του πλαισίου είναι τριπλές, ισοπαχείς. Ο τροχός που εικονίζεται στο κέντρο του ρόμβου περιέχει ρόδακα με οκτώ οξύληκτα περιγραμμένα φύλλα. Τέσσερις όμοιου μεγέθους ρόδακες, με οκτώ γλωσσωτά ή εναλλάξ γλωσσωτά και οξύληκτα φύλλα διακοσμούν τα γωνιακά τρίγωνα. Χαρακτηριστική και ασυνήθιστη είναι η γεωμετρική διάπλαση των ροδάκων, καθώς αποδίδονται ανάγλυφοι, με έντονα κυκλικά σκαμμένο το κεντρικό τους τμήμα, σαν να έχει σχεδιαστεί με διαβήτη. Ανάλογη απόδοση ρόδακα συναντούμε σε επιστύλιο από το Ασκληπιείο²³ και στο όμοιό του T. 197²⁴ του Βυζαντινού Μουσείου. Οκτάφυλλοι μικροί ρόδακες με γλωσσωτά πέταλα και αποδοσμένοι με ανάλογη τεχνική εικονίζονται και σε θωράκιο από τη Βενετία²⁵. Το εξεταζόμενο θωράκιο παρουσιάζει στενή θεματική ομοιότητα με θωράκιο του 9ου-10ου αι. στο Βερολίνο²⁶, καθώς και με άλλο της ίδιας εποχής από τη Θεσσαλονίκη²⁷, όπου όμως οι ρόδακες έχουν αντικατασταθεί με ζώα. Τα συγγενικά αυτά παραδείγματα μας οδηγούν στη χρονολόγησή του στο τέλος του 9ου-10ου αι.

9. Θωράκιο T. 1149 (Εικ. 15)· τμήμα επίμηκες.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο με «κοκαλιά». Έχει διαβρωθεί και απολεπίζεται. Διαστ. 60×30×8 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη.

9ος-10ος αι.

Στην κύρια όψη του διατηρείται τμήμα από το ταινιωτό πλαίσιο, η μία από τις γωνίες του ρόμβου και τμήμα από τον τροχό που περιέκλειε ο ρόμβος. Από το ρόδακα που υπήρχε στο κέντρο του τροχού διατηρούνται μόνο τρία πέταλα. Οι ταινίες του πλέγματος είναι τριπλές, ισοπαχείς. Τα γωνιακά τρίγωνα μένουν αδιακόσμητα. Η διακόσμηση αποδίδεται σε τονισμένο ανάγλυφο. Το κέντρο του ρόδακα είναι σκαμμένο χαρακτηριστικά βαθιά ενώ τα πέταλα είναι ανάγλυφα στο επίπεδο της υπόλοιπης διακόσμησης.

Ανάλογο πλέγμα από τριπλή ισοπαχή ταινία κοσμεύ θωράκιο από την κρύπτη του Αγίου Δημητρίου Θεσ-

Εικ. 16. Θωράκιο T. 494

σαλονίκη²⁸, του 9ου-10ου αι., θωράκιο από το ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Έφεσο²⁹, το θωράκιο αριθ. 8 - T. 1114 του Βυζαντινού Μουσείου κ.ά. Τα συγγενικά αυτά παραδείγματα μας οδηγούν στη χρονολόγηση του θωρακίου στον 9ο-10ο αι.

10. Θωράκιο B.M. 523/T. 494 (Εικ. 16), ελλιπές στις γωνίες, πάνω δεξιά και κάτω αριστερά. Πέτρα άσπρη (ασβεστόπετρα). Διαστ. 85×77×14 εκ. Προέλευση: Αθήνα, Συλλογή Θησαυρίων. 9ος-10ος αι.

Τριπλές ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα που συμπλέκονται, σχηματίζουν το ορθογώνιο πλαίσιο και μέσα σ' αυτό το ρόμβο και τέσσερις κύκλους στα γωνιακά τρίγωνα. Τέσσερις κόμβοι, στα σημεία σύνδεσης ρόμβου και πλαισίου. Ο ρόμβος περιέχει παράσταση φυλλοφόρου αγκιστρωτού σταυρού και οι κύκλοι των γωνιακών τριγώνων ανόμοιους οκτάφυλλους ρόδακες. Σταγόνες στο σημείο διασταύρωσης των κεραιών. Η διακόσμηση, σε μέτριο ανάγλυφο, χαρακτηρίζεται από κάποια ασυμμετρία και χαλαρότητα στην απόδοσή της. Τα ανθέμια που φυτρώνουν από τη βάση του σταυρού αποδίδονται πολύ σχηματοποιημένα και θυμίζουν ανάλογα στη σαρκοφάγο T. 286 του Βυζαντινού Μουσείου από τη Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου της Θεσσαλονίκης, που χρονολογείται στο β' μισό του 9ου-10ο αι.³⁰.

Όμοιου τύπου ρόδακα με κοίλες νευρώσεις σαν αυτόν

του κύκλου στο επάνω αριστερό γωνιακό τρίγωνο συναντούμε και σε πεσσίσκους τέμπλων από τη συλλογή γλυπτών της μονής του Οσίου Μελετίου³¹. Οι δύο άλλοι τύποι ροδάκων που εικονίζονται στο θωράκιο είναι πολύ κοινοί στη διακόσμηση γλυπτών της μεσοβυζαντινής περιόδου.

11. Θωράκιο B.M. 804/T. 595 (Εικ. 17): τμήμα σχεδόν τετράγωνο.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 31×30×7 εκ.

Προέλευση: Θεσσαλονίκη;

10ος αι.

Στη μία πλευρά της κύριας όψης του κομματιού διακρίνεται τμήμα από το ταινιωτό πλαίσιο, ενώ την υπόλοιπη επιφάνειά της καλύπτει κύκλος από τριπλή ταινία που περιβάλλει μικρό πεντάφυλλο ρόδακα. Οι ακραίες γλυφές της ταινίας είναι πρισματικές ενώ η μεσαία αποδίδεται στρογγυλεμένη.

Όμοια ανάγλυφη διακόσμηση διατηρείται στο γλυπτό αριθ. 12 - T. 523α. Ανάλογοι πεντάφυλλοι μικροί ρόδακες με ανάγλυφη στιγμή στο κέντρο εικονίζονται στο υπέρθυρο T. 990 του Βυζαντινού Μουσείου. Με βάση τα λίγα διακοσμητικά στοιχεία που διατηρούνται και τον τρόπο επεξεργασίας τους πάνω στο μάρμαρο θεωρούμε ότι χρονολογικά το γλυπτό ανήκει στο 10ο αι.

12. Θωράκιο T. 523α (Εικ. 18): τμήμα τετράγωνο.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 30×29×7 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη.

10ος αι.

Η διακόσμηση που διατηρείται στην όψη του γλυπτού είναι όμοια με του θωρακίου αριθ. 11 - T. 595. Οι λοξές, πρισματικές γλυφές της ταινίας του πλέγματος δημιουργούν φωτοσκιάσεις. Πάνω στη διακόσμηση υπάρχει κοίλη υποδοχή από δεύτερη χρήση του μαρμάρου.

13. Θωράκιο T. 1115 (Εικ. 19): τμήμα γωνιαίο, σχεδόν τετράγωνο.

Μάρμαρο λευκό, ευαίσθητο, με «κοκαλιά», λεπτόκοκκο. Διαστ. 44×29×10 εκ.

21. Σωτηρίου, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 113-114, πίν. 50, 4.

22. Χ. Μπάρλα, Ο βυζαντινός ναός της Σουβάλας, Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδον, Δ', Αθήναι 1967-68, σ. 327, πίν. Ca. M. Χατζηδάκης, Βυζαντινή Αθήνα, χ.χρ., εικ. 47.

23. Ξυγγόπουλος, ό.π., σ. 65-66, εικ. 20.

24. Frantz, ό.π., σ. 16, πίν. 11g.

25. F. Zuliani, I marmi di San Marco, Alto Medioevo 2, Venezia 1970, σ. 116, αριθ. 97.

26. Βλ. υποσημ. 20.

27. Παζαράς, ό.π., σ. 64, αριθ. 29, πίν. XVI.

28. Ό.π., σ. 61-62, αριθ. 27, πίν. XV.

29. Γ. Σωτηρίου, Ανασκαφάι του βυζαντινού ναού Ιωάννου του Θεολόγου εν Εφέσω, ΑΔ 7 (1921-22), σ. 176, εικ. 49, 2.

30. Παζαράς, ό.π., σ. 64-66, αριθ. 30, πίν. XVII.

31. Ορλάνδος, Η μονή του Οσίου Μελετίου, ό.π., σ. 100, εικ. 48.

Εικ. 17. Θωράκιο T. 595

Προέλευση: Άγνωστη.
10ος-11ος αι.

Στην όψη του διατηρείται μία μόνο γωνία του ρόμβου, ο κόμβος στο σημείο σύνδεσης ρόμβου και πλαισίου και μέρος από το ταινιωτό πλαίσιο. Διατηρείται ακόμη ο ρόδακας που διακοσμούσε το ένα γωνιακό τρίγωνο. Από τα πέταλα του ρόδακα έχει αφαιρεθεί το βάθος και αποδίδονται κοίλα³². Με την τεχνική αυτή δημιουργείται έντονη φωτοσκίαση.

Ο τύπος του κοίλου ρόδακα απαντά σε γλυπτά του 10ου και του 11ου αι. στη Χίο³³, στη Βενετία³⁴, σε γλυπτά του Μουσείου της Σμύρνης³⁵, στη Σεβάστεια της Φρυγίας³⁶, στα θωράκια του Βυζαντινού Μουσείου T. 166 από τη μονή Πετράκη³⁷ και T. 1025 κ.ά. Τα συγγενικά αυτά γλυπτά μας οδηγούν στη χρονολόγηση του εξεταζόμενου θωρακίου στο 10ο-11ο αι. Η ανάγλυφη διακόσμησή του έχει φθαρεί πολύ, προφανώς σε δεύτερη χρήση του μαρμάρου, σαν πλάκας δαπέδου.

14. Θωράκιο B.M. 802/T. 1025 (Εικ. 20)· τμήμα σχεδόν τετράγωνο.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 29×26×8 εκ.

Προέλευση: Θεσσαλονίκη;

10ος-11ος αι.

Τριπλές ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα, αποτελούν τις πλευρές του ενός γωνιακού τριγώνου, που διατηρείται, και περιβάλλουν ρόδακα με οκτώ κοίλα οξύληκτα πέταλα. Το μάρμαρο ανάμεσα στα φύλλα του ρόδακα δεν έχει αφαιρεθεί, με αποτέλεσμα να τονίζεται περισσότερο το οδοντωτό περίγραμμά του. Ανάλογος τύπος ρόδακα αποτελεί διακο-

Εικ. 18. Θωράκιο T. 523a

σμητικό στοιχείο σε γλυπτά του 10ου-11ου αι., στη Βενετία³⁸ και στο θωράκιο αριθ. 13-T. 1115.

15. Θωράκιο B.M. 391/T. 1108 (Εικ. 21), ελλιπές· τμήμα τετράγωνο, σπασμένο κάθετα και οριζόντια.

Πέτρα γκρίζα. Διαστ. 66×56×6 εκ.

Προέλευση: Αθήνα, Στοά του Αττάλου.

10ος-11ος αι.

Τριπλές ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα, αναδιπλώνονται και σχηματίζουν ρόμβο μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο και κύκλους στα γωνιακά τρίγωνα. Από τους δύο διατηρημένους κύκλους, ο ένας περιέχει πολύστροφο πυροστρόβιλο και ο άλλος ανθεμοειδή ισοσκελή σταυρό. Στο ρόμβο εγγράφεται κύκλος με περιφέρεια από λεπτή ανάγλυφη ταινία, που εφάπτεται στις πλευρές του ρόμβου και περιβάλλει μεγάλο ρόδακα με δώδεκα φύλλα, εναλλάξ ρομβόσχημα και ελλειψοειδή. Ένα καρδιόσχημο φύλλο κισσού, που φυτρώνει από την περιφέρεια του κύκλου, γεμίζει τη διατηρημένη γωνία του ρόμβου.

Τα διακοσμητικά στοιχεία του θέματος αποδίδονται ανάγλυφα και διακρίνονται για τη φροντισμένη και πλαστική απόδοσή τους πάνω στο μάρμαρο. Το μαλακό, στρογγυλό πλάσιμο των ταινιών του πλέγματος και οι βαθιές κοίλες τομές με τις οποίες έχουν αποδοθεί τα ελλειψοειδή πέταλα του κεντρικού ρόδακα, προκαλούν έντονη φωτοσκίαση. Ο ρόδακας³⁹ και ο πυροστρόβιλος⁴⁰, που πλαισιώνουν το κεντρικό διακοσμητικό θέμα του θωρακίου, είναι μοτίβα κοινότατα στη διακοσμητική γλυπτική της μεσοβυζαντινής περιόδου. Ανάλογος τύπος ρόδακα, μέσα σε κύκλο από λεπτή ανάγλυφη ταινία, αποτελεί μέρος από τη διακό-

σημηση του υπέρθυρου Τ. 979 του Βυζαντινού Μουσείου, από τη μονή Πετράκη, του 10ου αι.⁴¹. Θυμίζει ακόμη ανάλογο σε βυζαντινό γλυπτό της Ρόδου⁴². Καρδιόσχημο φύλλο και πυροστρόβιλος, όμοιας διάπλασης και απόδοσης, εικονίζεται μέσα σε τροχούς σε γλυπτά που χρονολογούνται στον 11ο αι. από το ναό των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς⁴³.

Κοινά θεματικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά έχει με το θωράκιο Τ. 166 του Βυζαντινού Μουσείου από τη μονή Πετράκη⁴⁴, του 10ου αι., με θωράκιο του καθεδρικού ναού του Černigov⁴⁵, του 11ου αι., με ανάλογα του 10ου-11ου αι. από το Δαφνί⁴⁶, από τον Όσιο Λουκά⁴⁷ κ.ά. Το ίδιο θέμα διακοσμεί μια σειρά θωρακίων στη Βενετία⁴⁸, που χρονολογούνται στο 10ο-11ο αι.

Τα συγγενικά αυτά παραδείγματα μας βοηθούν να εντάξουμε το θωράκιο στη σειρά των γλυπτών του 10ου-11ου αι.

16. Θωράκιο Β.Μ. 814/Τ. 1166 (Εικ. 22)· τμήμα σχεδόν τετράγωνο.

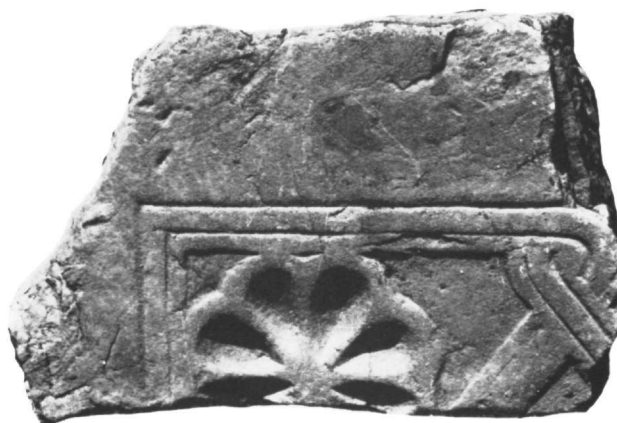
Πέτρα γκρίζα. Διαστ. 34×34×7 εκ.

Προέλευση: Θεσσαλονίκη;

10ος-11ος αι.

Από το διακοσμητικό θέμα διατηρείται η μία γωνία του ρόμβου, ο συνδετικός κόμβος ρόμβου και πλαισίου και ο κύκλος που εγγράφεται στο διατηρημένο γωνιακό τρίγωνο. Μικρός ισοσκελής σταυρός με τριγωνικές κεραίες περικλείεται στον κύκλο του γωνιακού τριγώνου. Οι ταινίες, τόσο του πλέγματος όσο και του πλαισίου, που διατηρείται στη μία πλευρά του γλυπτού, είναι πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα. Στο πλαίσιο υπάρχει κοίλη υποδοχή από μεταγενέστερη χρήση του μαρμάρου.

Τον τύπο του μικρού ισοσκελούς σταυρού που κοσμεί το γλυπτό τον ξαναβρίσκουμε, συνήθως μέσα σε κύκλους, σε γλυπτά των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς⁴⁹ (11ος αι.), σε βυζαντινό γλυπτό της Ρόδου⁵⁰, σε βυζαντινούς πεσίσσκους του Μουσείου Bellomo στις Συρα-

Εικ. 19. Θωράκιο Τ. 1115

Εικ. 20. Θωράκιο Τ. 1025

32. Πρβλ. Ι. Παπαδημητρίου, Ο ναός των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου εν Κερκύρα, ΑΕ 1934-35, σ. 51, εικ. 18.

33. Χ. Μπούρας, Το τέμπλο της Παναγίας Κρίνας, ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. Ι' (1980-81), σ. 166-168, πίν. 31γ, 32α, 33δ-ε.

34. Zuliani, ό.π., σ. 98, εικ. 72 και σ. 108, εικ. 81.

35. Α. Ορλάνδος, Χριστιανικά γλυπτά του Μουσείου Σμύρνης, ΑΒΜΕ Γ' (1937), σ. 138, εικ. 10.

36. N. Firatli, Découverte d'une église byzantine à Sébaste de Phrygie, CahArch XIX (1969), σ. 161-166, εικ. 19, 20, 28.

37. Σωτηρίου, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 110-111, πίν. 49, 2.

38. Zuliani, ό.π., σ. 110, εικ. 84.

39. C. Sheppard, Byzantine Carved Marble Slabs, ArtB LI (1969), σ. 70.

40. Μπούρας, ό.π., σ. 176-177.

41. Μ. Μαυροειδή, Ομάδα υπέρθυρων του Βυζαντινού Μουσείου, ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. ΙΑ' (1982-83), σ. 105, εικ. 11.

42. Α. Ορλάνδος, Βυζαντινά γλυπτά της Ρόδου, ΑΒΜΕ ΣΤ' (1948), σ. 220, εικ. 166 κάτω.

43. Α. Ορλάνδος, Ναός Αγ. Αναργύρων Καστοριάς, ΑΒΜΕ Δ' (1938), σ. 20, εικ. 13 και σ. 24, εικ. 16.

44. Frantz, ό.π. (υποσημ. 14), πίν. 11i.

45. A. Grabar, Sculptures byzantines du Moyen Age, II, Paris 1976, σ. 85, αριθ. 76α, πίν. LX.

46. G. Millet, Le monastère de Daphni, Paris 1899, σ. 12, εικ. 9.

47. Λ. Μπούρα, Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Παναγίας στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά, Αθήνα 1980, σ. 99, εικ. 171, 172.

48. Zuliani, ό.π. (υποσημ. 25), σ. 98, εικ. 72 και σ. 110, εικ. 84.

49. Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 43), σ. 20-24, εικ. 12, 13, 16.

50. Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 42) σ. 221, εικ. 166.

Εικ. 21. Θωράκιο T. 1108

Εικ. 22. Θωράκιο T. 1166

Εικ. 23. Θωράκιο T. 597

Εικ. 24. Θωράκιο T. 1179

κούσες⁵¹, σε γλυπτό του Μουσείου Μυστρά⁵² κ.ά.

Το διακοσμητικό μοτίβο και ο τρόπος επεξεργασίας του πάνω στην πέτρα συνδέουν το γλυπτό χρονολογικά με το θωράκιο αριθ. 15 - Τ. 1108, του 10ου-11ου αι. 17. Θωράκιο Τ. 597 (Εικ. 23): τμήμα επίμηκες.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 42×21×6 εκ.

Το μάρμαρο έχει διαβρωθεί σε μεγάλο βαθμό και απολεπίζεται.

Προέλευση: Άγνωστη. Το γλυπτό διακρίνεται στον τοίχο της Ακρόπολης (Εικ. 5, πάνω στο κέντρο). 10ος-11ος αι.

Διατηρείται μόνο η ανάγλυφη διακόσμηση του ενός γωνιακού τριγώνου, πυροστρόβιλος μέσα σε κύκλο από ταινία, πλατιά στη μέση και στενή στα άκρα. Διακρίνεται ακόμη το διπλό περίγραμμα φύλλου από το ρόδακα που υπήρχε στο κέντρο του ρόμβου. Στη μία πλευρά του γλυπτού διατηρείται τμήμα από το ταινιωτό πλαίσιο.

Τα διακοσμητικά στοιχεία και ο τρόπος απόδοσής τους συνδέουν χρονολογικά και τεχνοτροπικά το γλυπτό με το θωράκιο αριθ. 15 - Τ. 1108, του 10ου-11ου αι. 18. Θωράκιο Τ. 1179 (Εικ. 24): τρία τμήματα· λείπει το κεντρικό τμήμα και μία γωνία. Η όψη του κάτω τμήματος είναι πολύ τριμμένη, προφανώς επειδή χρησιμοποιήθηκε το μάρμαρο σαν πλάκα δαπέδου σε μεταγενέστερη χρήση.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο, με «κοκαλιά». Διαστ. 91×89×10 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη· τμήμα του γλυπτού διακρίνεται στον τοίχο της Ακρόπολης (Εικ. 5, κάτω αριστερά).

10ος-11ος αι.

Στην όψη του θωρακίου σχηματίζεται ορθογώνιο πλαίσιο από ταινία, διακοσμημένη στις οριζόντιες πλευρές με χονδρό ελικοειδή βλαστό και σχηματοποιημένα ημιανθέμια στα καμπύλα κενά και με αλυσιδωτό πλοχμό στις κάθετες πλευρές. Το εξωτερικό πλαίσιο παρακολουθεί τριπλή ταινία, πλατιά στη μέση και στενή στα άκρα, που σχηματίζει δεύτερο, εσωτερικό πλαίσιο. Στο κέντρο διατηρούνται μόνο οι δύο πλευρές ρόμβου και τρεις συνδετικοί κόμβοι. Στα γωνιακά τρίγωνα ισάριθμοι κύκλοι περιβάλλουν πολύστροφους πυροστρόβιλους και ένα μικρό πολύφυλλο ρόδακα⁵³. Μέσα στο ρόμβο διακρίνεται μικρό τμήμα από τη σχοινοειδή περιφέρεια κύκλου. Πάνω στη διακόσμηση της ταινίας του πλαισίου, στη μία πλευρά του θωρακίου υπάρχει κοίλη υποδοχή από μεταγενέστερη χρήση του μαρμάρου.

Χαρακτηριστικό του θωρακίου αποτελούν οι διακοσμημένες ταινίες του πλαισίου, που βοηθούν στη χρονολόγησή του. Χονδρός βλαστός με έντονα σχηματοποιημένα ημιανθέμια, ανάλογος με του πλαισίου, διατηρείται στο υπέρθυρο Τ. 192⁵⁴ του Βυζαντινού Μου-

σείου και σε αδημοσίευτα γλυπτά της συλλογής του, άλλοτε σαν κεντρικό θέμα (Τ. 1281, Τ. 1423, Τ. 1375 κ.ά.) και άλλοτε σε πλαίσια θωρακίων (Τ. 730, Τ. 664 κ.ά.). Σε αρκετά τμήματα περιθωρωμάτων, ο τύπος του χονδρού βλαστού συνδυάζεται με καρπούς και ολόκληρα ανθέμια, στη σχηματοποιημένη αυτή μορφή (Τ. 996, Τ. 1257, Τ. 1329 κ.ά.). Το παραλλαγμένο ανθέμιο, σαν αυτοδύναμο διακοσμητικό στοιχείο, γεμίζει τον κόλπο λυροειδών κοσμημάτων, κυρίως σε σύμφυτα κιονόκρανα βυζαντινών κιονίσκων ή αμφικιονίσκων (Τ. 975η⁵⁵, Τ. 1053ι⁵⁶).

Ο ταινιωτός αλυσιδωτός πλοχμός, απλός ή σύνθετος, αποτελεί κύριο διακοσμητικό θέμα μιας σειράς αδημοσίευστων γλυπτών του Βυζαντινού Μουσείου (Τ. 1336, Τ. 1157, Τ. 1028, Τ. 1485, Τ. 1262 κ.ά.) ή συμπληρωματικό διακοσμητικό στοιχείο σε πλαίσια θωρακίων (Τ. 1024) κ.ά. Άλλοτε πάλι παίρνει τη μορφή κάθετης διαχωριστικής ζώνης⁵⁷ σε υπέρθυρα του Μουσείου (Τ. 450, Τ. 498, Τ. 988, Τ. 1014, Τ. 1461, Τ. 1216, Τ. 1301, Τ. 1452 κ.ά.).

Ο διάκοσμος του θωρακίου αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο με σχεδιαστική διάθεση. Τόσο τα διακοσμητικά μοτίβα όσο και ο τρόπος επεξεργασίας τους εντάσσονται στο γλυπτό στο 10ο-11ο αι.

19. Θωράκιο Τ. 1116 (Εικ. 25), ελλειπές· κεντρικό τμήμα, επίμηκες.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο, με «κοκαλιά». Διαστ. 63×23×9 εκ.

Προέλευση: Άγνωστη.

10ος-11ος αι.

Στην όψη του διατηρείται η μία γωνία του ρόμβου, ο κόμβος στο σημείο σύνδεσης ρόμβου και πλαισίου και κοιλόκυρτος πολύφυλλος ρόδακας μέσα σε τροχό, στο κέντρο του ρόμβου. Από τους τέσσερις συνδετικούς κόμβους, μεταξύ τροχού και ρόμβου, διατηρούνται μόνο οι δύο. Οι ταινίες του πλέγματος είναι τριπλές,

51. Agnello, ό.π. (υποσημ. 16), σ. 90, εικ. 90, 91.

52. G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, σ. 7, πίν. 50.6.

53. Πρβλ. Έκθεση για τα εκατό χρόνια της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984), Κατάλογος, Αθήνα 1985, σ. 13, αριθ. 1 (θωράκιο Τ. 1817 του Βυζαντινού Μουσείου), εικ. 1 (ρόδακας κάτω δεξιά). Πρβλ. και Μαυροειδή, ό.π. (υποσημ. 41), σ. 100, εικ. 2.

54. G. Sotiriou, *Guide du Musée Byzantin d'Athènes*, Athènes 1932, εικ. 9 (το δεύτερο γλυπτό). Zuliani, ό.π. (υποσημ. 25), σ. 166, πίν. IX.

55. J. Strzygowski, *Καισαριανή*, AE 1902, σ. 66-70, εικ. 13. Πρβλ. R. Scranton, *Mediaeval Architecture*, Corinth XVI, New Jersey 1957, σ. 107, αριθ. 35, πίν. 23.

56. Πάλλας, ό.π. (υποσημ. 15), σ. 370, πίν. 71, 2α.

57. Μαυροειδή, ό.π. (υποσημ. 41), σ. 99 κ.ε.

πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα. Η μεσαία γλυφή της ταινίας αποδίδεται επίπεδη ενώ οι ακραίες ημικυλινδρικές. Η διακόσμηση είναι δουλεμένη σε χαμηλό ανάγλυφο, με επιμέλεια και καλαισθησία.

Θεματικά και τεχνοτροπικά το γλυπτό σχετίζεται άμεσα με θωράκια του 10ου-11ου αι., όπως με το θωράκιο T. 164⁵⁸ του Βυζαντινού Μουσείου που χρονολογείται στον 11ο αι., θωράκια από τη Βενετία⁵⁹ κ.ά. Σε επιστύλιο του 10ου-11ου αι. από τη συλλογή γλυπτών του Οσίου Μελετίου⁶⁰ εικονίζεται όμοιος τύπος ρόδακα μ' αυτόν του θωρακίου.

20. Θωράκιο B.M. 550/T. 1124 (Εικ. 26), ελλιπές, σπασμένο κάθετα· διατηρείται το αριστερό τμήμα.

Μάρμαρο λεπτόκοκκο, γκρίζο. Διαστ. 87×52×7 εκ.

Προέλευση: Αθήνα, Ακρόπολη.

10ος-11ος αι.

Πλέγμα από τριπλές ταινίες, πλατιές στη μέση και στενές στα άκρα, σχηματίζουν ορθογώνιο πλαίσιο και στο κέντρο ρόμβος, από τον οποίο διατηρούνται μόνο οι δύο πλευρές του. Από την παράσταση του φυλλοφόρου σταυρού στο κέντρο του ρόμβου διατηρείται το αριστερό τμήμα. Ο σταυρός σχηματίζεται από τριπλή, ισοπαχή ταινία και έχει σταγόνες στα σημεία διασταύρωσης των κεραιών του. Μικρός κύκλος που περιέχει οκτάφυλλο ρόδακα διατηρείται πάνω από την οριζόντια κεραία του σταυρού. Στα δύο γωνιακά τρίγωνα εικονίζονται κύκλοι από λεπτή ταινία, που περιέχουν ο ένας σταυρό ισοσκελή με πλατιά τα άκρα των κεραιών και αποφύσεις και ο άλλος εγχάρακτο εξάφυλλο ρόδακα. Οι βλαστοί, που φυτρώνουν από τη βάση του σταυρού, γεμίζουν αρμονικά το διάχωρο και φθάνουν μέχρι το ύψος της οριζόντιας κεραίας του. Η διακόσμηση αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο. Οι νευρώσεις των φύλλων αποδίδονται κοίλες με λοξές τομές και δημιουργούν φωτοσκιάσεις.

Η παράσταση του φυλλοφόρου σταυρού είναι περισσότερο φροντισμένη από τα άλλα διακοσμητικά στοιχεία. Ο ρόδακας και ο σταυρός μέσα σε κυκλικά πλαίσια από λεπτή ταινία είναι πολύ συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα του 10ου και του 11ου αι., δουλεμένα κάθε φορά σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής. Στο εξεταζόμενο θωράκιο τα στοιχεία αυτά αποδίδονται εγχάρακτα με έντονη γεωμετρική διάθεση. Θυμίζουν πολύ ανάλογα από τη μονή Πετράκη⁶¹.

Ο τύπος του εγχάρακτου εξάφυλλου ρόδακα είναι κοινός σε γλυπτά της μεσοβυζαντινής περιόδου και πολλά τα ανάλογα παραδείγματα χρησιμοποίησής του⁶². Εγχάρακτο ισοσκελή σταυρό συναντούμε και σε επιστύλιο τέμπλου από τη συλλογή γλυπτών του Οσίου Μελετίου⁶³. Ακριβώς η ίδια διακόσμηση διατηρείται και στο θωράκιο αριθ. 21 - T. 1643. Και τα δύο θωράκια ανήκουν στη σειρά των αθηναϊκών γλυπτών του 10ου-11ου αι.

21. Θωράκιο B.M. 4144/T. 1643 (Εικ. 27), ελλιπές, σπασμένο κάθετα. Διατηρείται το αριστερό τμήμα.

Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Διαστ. 71×43×7 εκ.

Προέλευση: Αθήνα· περισυλλογή από την οδό Μνησικλέους.

10ος-11ος αι.

Η όμοια διακόσμηση μ' εκείνη του θωρακίου αριθ. 20 - T. 1124 και η όμοια τεχνική στην απόδοσή της βοηθούν να υποθέσουμε ότι τα δύο γλυπτά προέρχονται από το ίδιο αθηναϊκό εργαστήριο.

22. Θωράκιο B.M. 515/T. 1089 (Εικ. 28)· τμήμα.

Μάρμαρο με πολλά ξένα σώματα. Διαστ. 50×48×11 εκ.

Προέλευση: Συλλογή Θησείου.

10ος-11ος αι.

Από την ανάγλυφη διακόσμηση του θωρακίου διατηρείται μέρος του ταινιωτού ορθογώνιου πλαισίου, η μία γωνία του ρόμβου και ο κόμβος που συνδέει τη γωνία του ρόμβου με το πλαίσιο.

Η ταινία του πλέγματος είναι τριπλή, πλατιά στη μέση και στενή στα άκρα. Τα δύο ακραία μέρη της είναι ημικυλινδρικά, ενώ το μεσαίο αποδίδεται στρογγυλεμένο, με πιο μαλακές γλυφές. Τα γωνιακά τρίγωνα προφανώς δεν είχαν διακόσμηση. Από την παράσταση που υπήρχε στο κέντρο του ρόμβου σώζεται μόνο κλαδί δάφνης, με συμμετρικά φύλλα και κατεύθυνση προς τη διατηρημένη γωνία του ρόμβου· φύτρωνε από ταινιωτή περιφέρεια κύκλου, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από ανάλογα⁶⁴ ανάγλυφα του 10ου και του 11ου αι.⁶⁵.

Έξω από το διατηρημένο τμήμα του πλαισίου το μάρμαρο έχει ίχνη από βελόνι.

ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΚΥΛΟΓΙΑΝΝΗ

58. Splendeur de Byzance, Catalogue, Europalia 82, σ. 81, αριθ.

7. Ι. Δημακόπουλος, Η Παναγία της Λειβαδιάς, ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. ΙΒ' (1984), σ. 321-322, εικ. 7.

59. Zuliani, ό.π. (υποσημ. 25), σ. 95-98, αριθ. 71, 72.

60. Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 101, εικ. 49 (δεξιά και στο κέντρο) και σ. 106, υποσημ. 1.

61. Βλ. υποσημ. 21.

62. Μπούρας, ό.π. (υποσημ. 33), σ. 175-176.

63. Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 101, εικ. 49 (πάνω αριστερά).

64. Μπούρα, ό.π. (υποσημ. 47), σ. 99, εικ. 171. Zuliani, ό.π. (υποσημ. 25), σ. 110, εικ. 84· βλ. και υποσημ. 46.

65. Πρβλ. Παζαράς, ό.π. (υποσημ. 17), σ. 85, αριθ. 51, πίν. XXVIII.

Εικ. 25. Θωράκιο T. 1116

Εικ. 26. Θωράκιο T. 1124

Εικ. 27. Θωράκιο T. 1643

Εικ. 28. Θωράκιο T. 1089

SUMMARY

CARVED CLOSURE SLABS FROM THE BYZANTINE MUSEUM

The carved marble closure slabs described in this paper belong to the Byzantine Museum sculpture collection and are dated to the Middle Byzantine period. They are examples of the type which has a decorative design consisting of a lozenge inscribed in a rectangular frame. This motif, a survival from the Early Christian period derived originally from wood-carving, was elaborated in the Middle Byzantine period. Dependence on the techniques of wood-carving now gives way to a highly stylized ornamental treatment. The central lozenge is combined with a variety of decorative motifs such as

rosettes, crosses, roundels and sun-wheels, and is interlaced with the rectangular frame at the points of contact. Most of these slabs come from Attica. They are decorated in relief, and drills have been used on some of them. Although the basic decorative design is the same on all of them, there are differences in its treatment which enable the various pieces to be dated to the ninth, tenth and eleventh centuries.

NICOLETTA DIMITRAKOPOULOU-SKYLOYANNI